

Linnade (üंबर)kirjutamise võimalustest

Berk Vaher

DOI: 10.7592/methis.v19i24.16203

2002. aastal toimus gallup, kus uuriti, mis on Ühendkuningriigi „teine linn“. Birmingham vastas: „Birmingham.“ Manchester vastas: „Manchester.“ Glasgow vastas: „Glasgow.“ Liverpool vastas: „London.“

Briti kultuurikorraldaja Eddie Berg Tallinn Music Week'i konverentsil 2017 (Vaher 2017)

Ghenti ülikooli professori Bart Keuneni essee „Maailmalinnad ja teised linnad: kasvu ja hübriidsuse kujutusloos moodsas kirjanduses“ on kindlasti väärtuslik allikmaterjal nii kirjanduslike linnade uurijatele kui ka linnade mõtestajatele ja arendajatele üldisemalt – kuna see võtab üsnagi provokatiivselt kokku, kuidas oleme linnadest harjunud mõtlema, kuidas need harjumused on muutumas ja kuidas saaksime ise neid muuta. Oma analüüside ja järelduste proaktiivset potentsiaali linnade kuvandi ja enesekaemuse tuleviku kujundamisel ei peaks silmist laskma ükski linnakirjutaja ka juhul, kui uurimuse sisuks on ajalooliselt kauge ainese võimalikult objektiivne ja tasakaalustatud läbivalgustamine, mis ei taotle või isegi tõrjub turundushuvid teenimist. Varasemate linnakogemuste ja nende nii või teisiti loominguliste kirjakeelsete vahenduste kõrvutamise, kritiseerimise ja ka märkamata jäänu või mahavaikitu avamine ähvardab taanduda akadeemiliseks või belletristiliseks klaaspärlimänguks, kui see pole kantud praktilisest idealismist nende linnade (või üldse linnade) kestva eluväärsuse suhtes.

Siiski pean vajalikuks rõhutada, et alljärgnevad ääremärkused Keuneni esseele pärinevad pigem sedalaadi praktilise idealismi turunduslikust kui teaduslikust kogemusest – ehk siis ma ei esita neid mitte niivõrd kirjandusliku linnauuringu vaatepunktist kui „linna kirjutajana“, kelle ülesandeks on olnud luua (koondada, fookustada ja varieerida) ajakohasemaid narratiive Tartu rahvusvahelise kuvandi, kultuurikorralduse ja -poliitika ning ka laiemal elukeskkonna edendamiseks. Mõistagi on sellele tegevusele kaasa aidanud kirjanduslik taust ja ka inspiratsioon senisest Tartuga (aga ka mitmete teiste linnadega) seotud kirjandusest. Näiteks oli see tähtis Tartule UNESCO kirjanduslinna tiitli taotlemisel, kus viimaks küll vägagi piiratud formaati kirjutamine tugines ometi Tartu kirjanduslike identiteetide põhjalikumale

refleksioonile,¹ ent on mänginud rolli ka Euroopa kultuuripealinna taotlusprotsessides, millest allpool ka seoses Keuneni võtmemõistetega juttu teen. Samuti aga (sarnaselt käesolevas väljaandes postuleeritud kirjanduslike linnauuringute praktikaga) on nende protsesside käigus kujunenud linnanarratiivide kandepinna avardamise nimel tulnud paigutada linna(de) kirjanduslikke mõtestusi ja nende teoreetilisi käsitusi märksa avaramasse urbanistlikku raamistikku, õppides juurde linnaplaneerimisega, linna kui sotsiaalse ja majandusliku, ent ka loodusliku keskkonnaga seonduvat, vaagida linna(de) praegusi ja tulevase väljakutseid oma regioonis, ent ka Euroopas ja maailmas. Kõik see on olnud hädavajalik, et viljakamalt hoomata ja rakendada paradigmuuutust, mis on globaalses linnatajumuses toimumas ning mille üheks eestkõnelejaks ongi ka Bart Keunen.

See paradigmuuutus on Keuneni esituses lühidalt kokku võetav nendinguna, et pole enam ajakohane ette kujutada, kuis „maailmalinn peab igal ajal suutma tagada toretseva hiilguse suurejoonelist vaatepilti ning sellest peab alati õhkuma jõukust,“ nii nagu veel sajandivahetuse eel imetles Pariisi belletrist Paul Nizon. Selline modernistlikul kasvumudelil põhinev linnaideaal mõistis kõik megalopolide suurusjärgule alla jäävad linnad parimal juhul „teisesteks linnadeks“ (mis väiksema või suurema eduga üritasid „maailmalinnu“ jäljendada, siiski saavutamata nende suurusjärgu aurat väljaspool oma kultuuriruumi või mõnd teatavat valdkondlikku nišši) – või siis märksa massilisemalt perifeerseteks ja provintslikeks asulateks, „mis ulbivad linlikkuse ning preindustriaalse elulaadi vahel“. Selline hierarhia taastootis iseend nii majanduslikult, poliitiliselt, sotsiaalselt kui ka kultuuriliselt, soodustades väljarännet perifeeriast metropolidesse või siis perifeeria pürgimusi kasvumudelile vastamisel – ent suurlinnade heterogeensemaks, hajusamaks ja võõrandumusküllasemaks muutumisega ka õõnestas iseend. Ka kirjanduslikud linnauuringud, kus suured maailmalinnad olid pikka aega eelistatud aineseks ja üldistatud linnakogemuse aluseks, pidid möönma kasvumodeli piiratust tegelike linnapüüdluste ja -kogemuste paljususe mõtestamisel.

Samuti muutus arenevas urbanistikas üha ilmsemaks, et megalopolid ei suuda võrreldes paljude kompaktsemate ja paindlikumate „teiseste linnadega“ sugugi pakkuda paremat või vähemasti sotsiaalselt tasakaalustatumat elukeskkonda. Juba 20. sajandi lõpul, ent eriti intensiivselt uue sajandi esimeste kümnendite urbanistikas võimendunud inimhõõtmelise linnaruumi taotlused (vt nt Gehl [2010] 2015) ning ökoloogiliste imperatiivide eelistamine kestva majanduskasvu retoorikale on veelgi enam vaidlustanud modernistlikku ja tehnokraatlikku linnaideaali ning koos sellega

1 Veel põhjalikumalt on see refleksioon esitatud Keuneni essee algupärandiga ühises kogumikus ilmunud Mart Velskri ja Ene-Reet Sooviku käsitusel (Soovik ja Velsker 2017, 89–108).

ka tõstnud esile seni „teisesteks“ peetud linnade eeliseid, eriti suutlikkuses ümber orienteeruda kogukondlikumatele ja loodussäästlikumatele eluviisidele.²

Selle paradigmu muutuse kahes eri punktis sündisid ka Tartu kandidatuuriramatud Euroopa kultuuripealinna tiitlile pürgimiseks ning üheks selle kõnekaks väljenduseks on taotlusprotsesside erinev suhe Keuneni essee põhimõistesse *second city*. Käesolevas väljaandes on see tõlgitud „teiseseks linnaks“, mis on mõistetav, kuna ka Keuneni käsitluses ei tähenda *second* mitte ilmtingimata mingis riigis/kultuuriruumis suuruselt teist, vaid hõlmab kõiki neid linnu, mis modernistlike „suuruse, aura ja mõjukuse“ kujutelmade järgi „maailmalinna“ või „alfalinna“ mõõtu välja ei anna. Ent 2011. aasta Euroopa kultuuripealinnaks kandideerimisel oli *second city* ka üks Tartu taotluse lähtekontsepte; selle esitlejaks oli eelmise kümnendi keskpaiku siin resideerinud politoloog Paul Goble ning sellest innustus toonane linnapea Laine Jänes. Tookord kasutasime siiski tõlkevastet „teine linn“ – see vastas nii üheselt Tartu staatusele suuruselt teise Eesti linnana Tallinna järel kui kandis ka ideoloogiat, mille kohaselt ühiskonna arengus tuli vähendada pealinna-kesksust ning jagada nii majanduslikku, poliitilist, sotsiaalset kui ka kultuurilist kapitali ühtlasemalt riigi suuruselt teise linna mõjuvööndiga (vt nt Vaher 2005). Nagu teada, toona eestlastest (ja peamiselt tallinlastest) koosnenud otsustuskomisjonile see siiski ei mõjunud.³ Takkajärele targana võib mõtiskleda, et eeskju tasunuks võtta pigem eelmise kümnendi kõige õnnestunumaks peetud, 2008. aasta Euroopa kultuuripealinna Liverpooli bravuurist, mida väljendab ka ühe toonase aktiivse osalise Eddie Bergi lugu siinse kommentaari alguses.

Tartule 2024. aasta tiitli toonud konkurentsisis jäigi „teise(se) linna“ mõiste juba kindlalt kõrvale. Osalt seetõttu, et uues võistlusolukorras oli see juba selgelt Tartut pisendav (ka nii Keuneni essee kui selle algupärandid sisaldava kogumiku raamistikus on nii Tartu kui Narva ühtviisi „teisesed linnad“;⁴ milleks end vabatahtlikult omakorda teise järel „teiseks“ kuulutada?). Isegi suuremat rolli mängisid aga Euroopa Komisjoni ning seekord juba rahvusvahelise žürii tajutavad ootused, mis on ilmnenud hiljutiste ja lähituleviku pealinnade valikul.⁵ Kokkuvõtlikult võib väita,

2 Üheks näiteks meid ümbritseva laiema regiooni metropolist, mis on pikalt arenenud modernistliku kasvu-mudeli järgi, kuid veelgi avaramas kontekstis siiski „teiseseks linnaks“ jäänud, on Helsingi, mis 2012. aasta maailma disainipealinnana suurema paradigmu muutuse vaimus oma identiteeti ümber mõtestas (nt Hernberg 2012).

3 2011. aasta Euroopa kultuuripealinna Eesti-sisese konkurentsist vt lähemalt Urb 2008.

4 Narva kohta sellest aspektist vt Elle-Mari Talivee artiklit (2017, 151–172).

5 Tuleb siiski ka nentida, et Euroopa kultuuripealinnade liikumise kontekstis on see paradigmu muutus ka pal-

et nende kohaselt pidid kandidaatlinnad enda ja oma piirkonna heaolu kasvatamisest ja kuvandimuutusest kaugemale mõtlema ning suutma teadlikult ja usutavalt kaasa rääkida 21. sajandi „linna kui sellise“ tähenduse ja väärtuse muutmises. Tartut nüüd veel „teisese linnana“ määratledes (vaikimisi endiselt tunnistades Keuveni kirjeldatud kasvuparadigmat ning modernistlike metro- ja megalopolide ülimust kultuuripealinnadena) mänginuksime eilset, mitte homset mängu; märksa olulisemaks muutus veenmine, kuidas 21. sajandi üldisemaks kultuuripealinna mudeliks on just kompaktned, sotsiaalsele sidususele ja keskkonnahoiule orienteeritud ning inimhõõdulise avaliku ruumiga keskkond. Sellised rõhuasetused taotluses ei mõjunuks Tartu puhul aga usutavalt neid toetava laiapõhjalise poliitilise konsensuseta (mille sügavuses võib ehk ikka veel kahelda, kuid mille kehtestanud tselluloositehase-vastane kampaania jäi põhiosas just eelvaliku aastasse) ning ühiskondlik-kultuurilise konsensuseta, mis on küll Tartus alles suuremat kandepinda võitmas, kuid mille mõju on ometi juba Tartu avaliku linnaruumi kujundamises tuntav (ja Tallinnas dominantsena tajutud modernistliku metropoli praktikale vastanduv).

Niisiis on Tartus vähemasti õnnestunud luua tõsiselt võetavad eeldused kuuluda selliste varem „teisese“ tajutud linnade võrgustikku, mis modernistlikku paradigmat kõigutades taunib enda käsitamist kuidagi metro- ja megalopolidest *a priori* kultuuriliselt vähem olulisena. Mõistagi ei tähenda see kaugeltki „teisese linna“ mõiste täielikku aegumist – kui ka arusaamad rahvusvaheliste kultuuripealinnade ja eeskujulike elukeskkondade loomusest muutuvad või täienevad, kehtestatakse seeläbi uusi hierarhiaid, ka uue paradigma järgi edukad linnad tõmbavad elanikke vähem edukailt, oma regiooni võimestades varjutavad teisi piirkondi jne (ning on omakorda silmitsi uue ja kirjuma elanikkonna kaasa toodud väljakutsetega, millele on eri määral võimelised vastama).

Ometi on uue paradigma edulugude (nagu ka nurjulate) analüüsiks – ning nendega seonduva linnakirjanduse analüüsiks – vaja ajakohast kirjeldus- ja mõtestuskeelt, mis võtaks arvesse ka sellele paradigmat omaseid linna ja maa, linna ja looduse, linna ja virtuaalvõrgustike ning ka linna ja teiste linnade võrgustikulisi koostoimeviise.

Keuveni esitletud agregaatolekute mõistestik (linnade käsitsemine tahkete, vedelate, gaasiliste ja plasmaatilistena) on riskantne nagu reaalteaduste sõnavara

juski paratamatu juba tingituna süsteemist enesest: igal aastal saavad tiitlile kandideerida juba ette määratud riigid ning traditsiooni suhtelise pikaajalisuse tõttu on suurem osa liikmesriike juba teisel ringil ehk nende suuremad ja rahvusvaheliselt tuntumad linnad on juba tiitlit kandnud; kandideerima ongi paljuski jäänud riikide „teised linnad“ ning juba kogu liikumise relevantsuse säilitamiseks on tulnud ümber mõtestada kandidaatidele seatavaid ootusi. Lähemalt vt European Commission 2019.

metafoorne kohandamine ja omakorda kultuuriteoreetilisteks teadustermiteks konverteerimine ikka kipub olema – ning mööndus, et pärislinnad on nii või teisiti nende olekute hübriidid, on samavõrd realistlik kui algselt välja käidud taksonoomia mõttekust kahtluse alla seadev. Ja ometi tasub nende mõistetega kirjanduslikes linnauuringutes katsetada, kas või vaid teadust värskendavas poeetilises mängulustis. Selle käigus võib sündida ka nii mõnigi uus kirjandustekst või kirjanduse ja uurimuse esseistlik vahevorm või miks mitte ka mõni uus tiitlitaotlus, mis loob aluse mõne linna eneseavastuseks inim- ja loodussõbralikuma elukeskkonnana.

Allikad

European Commission. 2019. „European Capitals of Culture.“ – *European Commission* (veebileht). Vaadatud: 3. detsember 2019. https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/capitals-culture_en.

Gehl, Jan. [2010] 2015. *Linnad inimestele*. Tõlkinud Kristjan Teder. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia; Yoko Oma.

Hernberg, Hella [toim]. 2012. *Helsinki Beyond Dreams. Actions towards a Creative and Sustainable Hometown*. Helsinki: Urban Dream Management.

Talivee, Elle-Mari. 2017. „Narva: A Literary Border Town.“ – *Literary Second Cities*, toimetanud Jason Finch, Lieven Ameel and Markku Salmela, 151–172. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62719-9_8.

Urb, Uko. 2008. *Tallinna ja Tartu eneserepresentatsioon Euroopa kultuuripealinna kandidaadina*. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Vaher, Berk. 2005. „Teeninduskultuur määrab kultuuripealinna.“ – *Postimees*, 23. märts. <https://www.postimees.ee/1466205/teeninduskultuur-maarab-kultuuripealinna>.

———. 2017. „Öökultuur ja pime poliitika.“ – *Müürileht*, 18. aprill. <https://www.muurileht.ee/ookultuur-ja-pime-poliitika/>.

Velsker, Mart ja Ene-Reet Soovik. 2017. „Cities within a Second City: The Case of Literary Tartu.“ – *Literary Second Cities*, toimetanud Jason Finch, Lieven Ameel ja Markku Salmela, 89–108. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62719-9_5.

Berk Vaher (MA) on kirjanik ja Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakonna esimees. Ta on koostanud Tartu linna taotluse nii 2011. kui ka 2024. aasta Euroopa kultuuripealinna tiitlile, samuti taotluse kirjanduslinna staatusele UNESCO loovlinnade võrgustikus, kirjutanud sissejuhatuse Tartu linna kultuuristrateegiale KU30 ning osalenud mitmete teiste strateegiliste ja kultuuripoliitiliste dokumentide väljatöötamisel. E-post: [berkvaher\[at\]gmail.com](mailto:berkvaher[at]gmail.com)